नीतिचन्द्रिका

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारीणां दूषणानि षट् ॥ ५६ ॥

पदविभागः

पानम्, दुर्जन-संसर्गः, पत्या, च, विरहः, अटनम्, स्वप्नः, अन्य-गेह-वासः, च, नारीणाम्, दूषणानि, षट् ।

अन्वयः

पानं, दुर्जनसंसर्गः, पत्या विरहः, अटनं, स्वप्नः, अन्य-गेह-वासः च नारीणां षट् दूषणानि (भवन्ति) ।

कठिनपदार्थः

- संसर्गः – सहवासः ।
- गेहम् – गृहम् ।

नीतिचन्द्रिका

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारीणां दूषणानि षट् ॥ ५६ ॥

भावार्थः

सुरापानं, दुष्टानां सहवासः, पत्या विरहः, निर्निमित्तम् अटनं, स्वप्नः, अन्यस्मिन् गृहे वासः च स्त्रीणां षट् दूषणानि (दोषजनकानि) भवन्ति ।

नीतिचन्द्रिका

पित्रोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा ।
तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ ५७ ॥

पदविभागः

पित्रोः, नित्यम्, प्रियम्, कुर्यात्, आचार्यस्य, च, सर्वदा, तेषु, एव, त्रिषु, तुष्टेषु, तपः, सर्वम्, समाप्यते ।

कठिनपदार्थः

- कुर्यात् – करणीयम् ।

अन्वयः

पित्रोः (मातापित्रोः), आचार्यस्य च नित्यं सर्वदा प्रियं कुर्यात् । तेषु एव त्रिषु तुष्टेषु सर्वं तपः समाप्यते ।

नीतिचन्द्रिका

पित्रोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा ।
तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ ५७ ॥

भावार्थः

सदा नित्यं मातुः, पितुः, गुरोः च प्रियमेव आचरणीयम् । ते त्रयः सन्तुष्टाः भवन्ति चेत् सर्वप्रकारकं तपः कृतमिव ।

नीतिचन्द्रिका

पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् ।
उत्पन्नेषु च कार्येषु न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ५८ ॥

पदविभागः

पुस्तकेषु, च, या, विद्या, पर-हस्तेषु, यत्, धनम्, उत्पन्नेषु, च, कार्येषु, न, सा, विद्या, न, तत् धनम् ।

कठिनपदार्थः

- परः – अन्यः ।

अन्वयः

या विद्या पुस्तकेषु (एव वर्तते), यत् च धनं परहस्तेषु (गतं वर्तते) । (एतद्वयम्) उत्पन्नेषु कार्येषु सा विद्या, तत् धनम् च (उपयोगाय) न (भवति) ।

नीतिचन्द्रिका

पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् ।
उत्पन्नेषु च कार्येषु न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ५८ ॥

भावार्थः

विद्या स्वहस्तगता चेत्, धनं च स्वहस्ते अस्ति चेत् एव प्रयोजनम् । यदि विद्या पुस्तकमात्रे भवति, धनं च अन्यहस्ते एव भवति, तर्हि कार्यकाले न किमपि प्रयोजनं भवति इत्यर्थः ।

नीतिचन्द्रिका

प्रविचार्योत्तरं देयं सहसा न वदेत् क्वचित् ।
शत्रोरपि गुणा ग्राह्या दोषास्त्याज्या गुरोरपि ॥ ५९ ॥

पदविभागः

प्र-विचार्य-उत्तरम्, देयम्, सहसा, न, वदेत्, क्वचित्, शत्रोः, अपि, गुणाः, ग्राह्याः, दोषाः, त्याज्याः, गुरोः, अपि ।

अन्वयः

प्रविचार्योत्तरं देयम् । सहसा क्वचित् न वदेत् । शत्रोः गुणाः अपि ग्राह्याः । गुरोः दोषाः अपि त्याज्याः (भवन्ति) ।

कठिनपदार्थः

- विचार्य – विचिन्त्य ।
- सहसा – झटिति ।
- त्याज्याः – त्यक्तव्याः ।

नीतिचन्द्रिका

प्रविचार्योत्तरं देयं सहसा न वदेत् क्वचित् ।
शत्रोरपि गुणा ग्राह्या दोषास्त्याज्या गुरोरपि ॥ ५९ ॥

भावार्थः

सम्यक् परिशील्य, विचिन्त्य उत्तरं दातव्यम् । कुत्रापि झटिति उत्तरं न वक्तव्यम् । यद्यपि शत्रुः, तथापि तदीयाः उत्तमाः गुणाः अनुसरणीयाः । मार्गदर्शकः गुरुः चेदपि तस्मिन् विद्यमानाः दोषाः त्यक्तव्याः ।

नीतिचन्द्रिका

प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः ।
तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ६० ॥

पदविभागः

प्रिय-वाक्य-प्रदानेन, सर्वे, तुष्यन्ति, जन्तवः, तस्मात्, तत्, एव, वक्तव्यम्, वचने, का, दरिद्रता ।

अन्वयः

सर्वे जन्तवः प्रियवाक्य-प्रदानेन तुष्यन्ति । तस्मात् तत् एव वक्तव्यम् । वचने का दरिद्रता?

कठिनपदार्थः

- जन्तवः – जीविनः ।
- प्रदानेन – कथनेन ।
- तुष्यन्ति – सन्तोषम् अनुभवन्ति ।
- दरिद्रता – दारिद्र्यम् ।

नीतिचन्द्रिका

प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः ।
तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ६० ॥

भावार्थः

सर्वे प्राणिनः (जीविनः) इष्टवाक्यस्य श्रवणात् सन्तोषम् अनुभवन्ति । अप्रियं वचनं कोऽपि न इच्छति । अतः प्रियाणि वचनानि एव वक्तव्यानि । वचने किं दारिद्र्यम्?